

SZILÁGYI Márton

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézet
XVIII–XIX. Századi Irodalomtörténeti Tanszék
Budapest, Magyarország
birohetven@gmail.com

ARANY JÁNOS ÉS SZENDREY JÚLIA

Textuális nyomok az Arany-életműben Szendrey Júlia második házasságáról¹

Janoš Aranji i Julija Sendrei

Tekstualni tragovi u Aranjevom opusu o drugom braku Julije Sendrei

János Arany and Júlia Szendrey

Textual Traces in Arany's Oeuvre on Júlia Szendrey's Second Marriage

A tanulmány Arany Jánosnak a Szendrey Júlia második házassága kapcsán kialakított véleményének a textuális nyomait kívánja visszakeresni a költői életműben. Úgy véli, nem kizárólag *A honvéd özvegye* című verset érdemes ehhez számba venni, hanem egyéb szövegeket is (*Árva fiú; Az özvegy ember árvái; Perényi*). Ezeknek a szövegeknek az elemzése és az életműben elfoglalt státuszuk (egykorán publikált, esetleg töredékben hagyott műről van-e szó) segíthet abban, hogy Arany – egyéb források híján nehezen rekonstruálható – véleményét mégiscsak körül tudjuk írni.

Kulcsszavak: Arany János, Szendrey Júlia, Petőfi Sándor, nagyszalontai folklór, XIX. századi magyar líra

Aranynak a Szendrey Júliához való, változó viszonyulásáról meglehetősen nehéz megalapozott kijelentéseket tenni. Az egyik legfőbb forrásunk, a levelezés ugyanis csak igen csekély támpontot kínál ehhez, s a meglévő említéseket is a levél írójának és címzettjének viszonylatai és a levél kommunikációs célja alapján érdemes megítélni. Márpedig Arany – Petőfi eltűnése után – Tompát leszámítva nem volt olyan levelezőtársa, akivel ilyen kérdésekről érdemes lett

¹ A tanulmány az OTKA támogatásával (K 108.503) készült (témavezető: Korompay H. János).

volna értekezni, s persze Arany felfogása nem volt teljes mértékben azonos a Tompáéval sem. Mindezen bizonytalanságok fenntartásával is talán lehetséges valamiféleképpen megragadni Arany – jórészt kimondatlan, inkább csak sejtett – véleményét Szendrey Júlia második házasságáról.

Ehhez azonban célszerű magának a költői életműnek a szorosabb olvasása: ha már az egyéb források olyan keveset árulnak el, maguk a művek beszédesek lehetnek. Már csak azért is, mert Arany láthatólag óvakodott attól, hogy véleményét a nyilvánosság számára megjelenítse. Így a kéziratban maradt, s csak később kiadott szövegek olykor többet elárulnak, mint az életmű egykoron publikált része.

Arany számára Szendrey Júlia kezdettől Petőfin keresztül, az ő viszonylatában volt fontos. Petőfivel váltott leveleiben ez jól nyomon követhető – igaz, arról források híján nem tudhatunk semmit, hogy milyen személyes benyomásokat szerzett a fiatalasszonyról, amikor Petőfi Aranyékra bízta a feleségét, s ilyenformán rövid ideig egy fedél alatt éltek. (Erről összefoglalólag: Gyimesi 2018.) Petőfi eltűnése után így Arany számára Szendrey Júlia özvegyi státusza, azaz Petőfihez való kötődése volt a legfontosabb elem az asszony megítélésében, s ezt a költő meg is jelenítette a nyilvánosság előtt: az *Emléklapra* című vers, amelyet Arany beválogatott 1856-os, reprezentatív kötetébe, a *Kisebb költemények*be is, éppen ezt írja körül, a lírai én és a vers címezteként megjelenő feleség közös érzelmi pozíciójaként. A legfontosabb megfogalmazása ennek a helyzetnek talán a következő néhány sor: „Gyászban találad – oh, hogy is ne! – őt: / – Ki az, kinek oly méltó gyásza van! – / Mint honleányt, mint özvegy árva nőt” (Arany 2017, 59). Nem véletlen, hogy ez a vers belekerült a kötetbe: a *Kisebb költemények* egyik legfontosabb szervező elve éppen a Petőfihez való érzelmi viszony megjelenítése volt, s ehhez kiválóan illett ez, a voltaképpen a Petőfihez fűződő barátságról szóló, de már a feleséghez intézett költemény is.²

Akkor azonban, amikor Arany kötete megjelent, már egészen más fénytörésbe került ez az érzelmi viszony, hiszen Szendrey Júlia másodszor is házasságot kötött. Ez a gyökeresen új helyzet azonban nem jelentette azt, hogy Arany kihagyta volna ezt a versét a gyűjteményből. Ugyancsak fontos jelzés, hogy a kötetbe nem vette föl azt a versét, amely közvetlenül erre a hírre reagált, pontosabban: úgy is olvasható, mint erre a hírre adott költői reakció. A *honvéd özvegyét* nem látjuk viszont a *Kisebb költemények*ben, sőt, Arany ezt a művét egyáltalán nem publikálta, folyóiratban sem, bár eredetileg ez volt a terve. Aranynak az a Szilágyi Sándorhoz intézett levele, amelyben a korábban neki elküldött versről azt írja,

---

² A kötet Petőfit felidéző vonulatának mint narratív szálak a jelentőségéről megemlékeznek: Hász-Fehér 2012, 162. Részletesebben elemzi ugyanó: Hász-Fehér 2010, 54–61. Erről lásd még Szilágyi 2018, 8–9.

hogy nem közlendő, sajnos elveszett (AJÖM XV. 287). Megmaradt viszont az a levél, amelyben Arany – Szilágyi kérdésére reagálva – okát adja a döntésének; *A honvéd özvegyére* vonatkozó passzus igen figyelemre méltóan fogalmaz: „Hogy a be küldött egyik dolgozattal sérteni még most nem akarok, arra fő okom nem az, a mit kegyed gondol. Biographiát akarok írni s adatokra lévén szükségem, nem akarom az azok megszerzésére vezető legjobb út elzárni magam előtt. Ezt azon impressio alatt, mikor a verset irtam s beküldtem, feledém vala. Ennyi az egész; bár a másik hatást sem tagadom” (Arany János Szilágyi Sándornak, Szalonta, 1850. szept. 15. AJÖM XV. 288).

A részlet értelmezését különösen nehezé teszi, hogy – sok egyéb tényező mellett – azt sem tudjuk, Szilágyi Sándor milyen okot fogalmazott meg feltételezésként a vers visszavonásával kapcsolatban, tehát mihez képest mondja Arany, hogy nem arról van szó. A kritikai kiadás abban a rövid regesztában, amelyet ehhez az elkallódott levélhez csatolt, csupán hipotézist fogalmazott meg azzal, hogy Arany bizonyára nem akarta megsérteni Petőfi özvegyét – s bármennyire szép és kerek így a történet, érdemes állandóan észben tartanunk, hogy ez csupán feltevés. S ilyenformán persze azt sem tudjuk, mi az a „másik hatás”, amelyet Arany nem tagad, azaz elismer, hiszen ez éppen Szilágyi Sándor vélekedése lehetne. Ami bizonyosan kiolvasható ebből a pár sorból: Arany le sem írja Szendrey Júlia nevét, nem akarja semmiféle retorikai eszközzel saját kapcsolatukat bizalmasnak mutatni (pedig hát Zoltán keresztapjaként fogadott rokonságban állnak), s kizárólag egy érzelemmentes, pragmatikus szempontot hangsúlyoz. A biográfiaírás szándéka persze igaz lehet: hiszen Arany később, 1858-ban a Petőfivel váltott leveleit olyan rájegyzésekkel látta el, amelyek éppen kettejük kapcsolatának (s ilyenformán Petőfi életrajzának) adalékait tartalmazták. Erre a kritikai kiadás jegyzete is felhívja a figyelmet (AJÖM XV. 672). Mindazonáltal aligha célszerű ezt a levelet úgy kezelni, mintha a teljes igazságot fedné fel: nem dönthető el, ebben a kérdésben Arany valóban és teljesen őszinte akart-e lenni, különösen Szilágyi Sándor előtt, aki nem is volt bizalmas barátja. Ilyenformán az is elképzelhető, hogy a Szilágyinak megírt praktikus ok csupán igazodás a talán Szilágyitól is képviselt általános vélekedéshez, amelyet persze nem ismerünk. Ez így túl sok bizonytalanság. Vagyis ez, a szakirodalomban sokat idézett levélrészlet csak látszólag oldja meg a kérdést, s éppen lélektanilag több problémát vet föl, mint amennyit megnyugtatóan lezár.

Éppen ezért Aranyak a Szendrey Júlia újraraházasodásával kapcsolatos reflexióit nem célszerű kizárólag *A honvéd özvegyére* szűkíteni: annál is inkább, mert Imre László elemzése jóval tágabb kontextust tudott hozzárendelni a műhöz. Szerinte ugyanis itt az ifjúkori eszmények veszendőségének alapvető tapasztalata kap hangot, azaz voltaképpen a csalódás általánossá válásáról, s így az önisme-

ret stabilitásának megrendüléséről van szó (Imre 1996, 15–22). Ez a meggyőző értelmezés azonban természetesen nem teszi fölöslegessé vagy értelmetlenné a versnek a Szendrey Júlia második házasságával kapcsolatos újraolvasását sem; ám alighanem ez sokkal komolyabb eredményekre vezet, ha több szöveget (*Az özvegy ember árvái; Árva fiú; Perényi*) is bevonunk a gondolatmenetbe.

Voinovich Géza – még Arany teljes kéziratos hagyatékának az ismeretében – úgy fogalmazott a töredékben maradt *Az özvegy ember árvái* kapcsán: „*Rózsa és Ibolya* után Arany, úgy látszik, több népmesét készült írni versben a nép számára” (AJÖM VI. 229). S itt Voinovich Tompa 1848. március 2-án kelt levelére hivatkozott érvként – amely persze roppant érdekes levél, de mégiscsak Tompa felfogására és szándékaira vet fényt elsősorban, s Aranyra nézvést azért nem éppen perdöntő bizonyíték.³ Azaz innen aligha tudjuk meg, mit is akart Arany ezzel a művével. Voinovich állításával pedig elég nagy bajban vagyunk a kéziratok 1945-ös pusztulása miatt. Az is erősen talányos, mire alapozhatta azt az általánosítását, hogy Arany esetében „több népmese” feldolgozására lehetett szándék; mivel a szövegiadásában a *Rózsa és Ibolya* átdolgozása és *Az özvegy ember árvái* illenek bele ebbe a tendenciába, illetve feltételezen *A kincskeresők* és *A kincstalálók* egymással szorosan összefüggeni látszó töredékei⁴, meglehet, ezekre gondolt mint tendenciára. Hogy ezenkívül volt-e más adata, amely megalapozhatott egy ilyen kijelentést, nem tudjuk. A töredék egyébként – külső adatok híján – nem is datálható. Belső érvek alapján azonban úgy tűnik, *A honvéd özvegye* szomszédságában készülhetett.

Az özvegy ember árvái című töredékből elég jelentős rész készült el ahhoz, hogy még a szüzséjét is rekonstruálni tudjuk. Itt egy özvegyen maradt királyról van szó, aki két gyermeke, egy kislány és egy kislány mellé új feleséget hoz a házhoz. A mostoha kezdetben jól bánik a két gyerekkel, majd egyre gonoszabban kezd el viselkedni; a töredék azon a ponton ér véget, hogy Estikét és Liliomot kihajtja az erdőre gallyat gyűjteni. Ha ezen szöveg és *A honvéd özvegye* című vers mellé odatesszük az *Árva fiú* című verset is, akkor jól kirajzolódik a közös kontextus – minden eltérő részletmegoldás ellenére: Arany mindhárom szövegben az új házasságba bekerülő árva gyermek pozícióját írja újra, legyen akár az apa, akár

³ A levél: Tompa Mihály Arany Jánosnak, Beje, 1848, márc. 2. In AJÖM XV. 189–193. Egyébként ebből a levélből származik az az idézet, amely Gulyás Judit alapvető néprajzi monográfiájának a címe lett: Gulyás 2010.

⁴ Ez utóbbiról eléggé feltételes és bizonytalan állításokat fogalmazott meg Voinovich: „Abból az időből valók, mikor a költő *A fülemile* hangján kezdett népmeséket feldolgozni. [...] A szalontai nép hiedelme azt tartja, hogy a csonka torony alatt kincs van elásva; egy pásztorfiú meg is álmodta a helyét, oda is ment, de egy ősz öreg ember intette: átkozott kincs az, hozzá ne nyuljon, különben legkedvesebb hozzátartozója meghal. – Több ilyen helyi mondát említ Szendrey Zsigmond (Ethn., 1914. 164–168. l.). Talán ilyennek feldolgozására gondolt a költő” (AJÖM VI. 229).

az anya helyén mostoha, s bánjon akár az édes szülő, akár az új mostoha gonoszul a gyerekekkel. Ez a visszatérő közös elem igen érdekes lélektani következtetéseket enged meg (az *Árva fiú* és *A honvéd özvegye* szoros összefüggéséről: Hász-Fehér 2010, 47–48). Hiszen eszerint Aranynál az asszonyi hűtlenség reprezentációja úgy mutatkozik meg (hangsúlyozottan ebben a periódusban s egy külső elemző számára), hogy az új házasság azonos a mostohává válással, s ez a gyermek irányába elkövetett bűn. Arany ezen műveiben rendre az elhanyagolás és az elhagyás variációi kapják a legnagyobb hangsúlyt. (Sajátos párhuzamként érdemes számontartani, hogy jóval később, már leánya halála után azzal kellett Aranynek szembesülnie, hogy vejének új házastársa nem hajlandó felnevelni az első házasságból származó kislányt, Piroskát, s Aranyéknak magukhoz kellett venniük az unokájukat – ez azonban már túlságosan messzire vezető kérdés lenne, jelen keretek közé legföljebb mint utalás tartozik ide. Vö. AJÖM XIX. 177, 197, 202.) Úgy tűnik, Arany egyáltalán nem fogadta el azokat a megfontolásokat, amelyek Szendrey Júlia újraházasodásának kimondatlan indokaiként azonosíthatók. A szituációt még érdekesebbé és talányosabbá teszi, hogy a későbbiekben – a fennmaradt dokumentumok szerint – Arany különösebben nem törődött a keresztfiával, Petőfi Zoltánnal. A levelezésben egy eset van, amikor nyilvánvalóan az ő érdekében is tesz valamit: 1864-ben a Kisfaludy Társaság a magyar Shakespeare-összesbe fel akarta venni Petőfi Sándor *Coriolanus*-fordítását is, s a tiszteletdíj felét Zoltán kapta volna – Arany ennek érdekében levélben fordult a fiú gyámjához, Petőfi Istvánhoz, hogy engedélyt kérjen tőle a publikálásra (Arany János Petőfi Istvánhoz, Pest, 1864. dec. 21. AJÖM XVIII. 548–549). Az ügyről és erről a levélről Petőfi Zoltán megemlékezett egy, az édesanyjának írott levelében is.⁵ Feltűnő, hogy ebben a levélben Petőfi Zoltán Aranyt csak „Arany János”-ként emlegeti, nem nevezi sem keresztapjának, sem bizalmas ismeretiségre utalóan „János bácsi”-nak – míg gyámját „Pista bácsi”-nak aposztrofálja. Ezenkívül tudjuk még, hogy Arany bizonyos, nála lévő Petőfi-relikviákat a fiúnak ajándékozott, mint például a *Nemzeti dal*nak azt a kinyomtatott példányát, amelyet Petőfi maga küldött el Aranynak dedikálva. Arany ezt a relikviát Petőfi Zoltánnak adta 1863-ban, karácsonyi ajándékként, majd Zoltán halála után Petőfi Istvánhoz jutott, s az ő hagyatékával került közgyűjteménybe.⁶ Ez utóbbi eset persze azt is jelentheti, hogy máskor is adott karácsonyi ajándékot a keresztfiának, ám ezt nem tudjuk dokumentálni.

⁵ Petőfi Zoltán Szendrey Júliának, Csákó, 1864. dec. 30. (OSzK Kt. Fond VII. Petőfi Sándor. 132. szám.)

⁶ A küldés gesztusáról lásd a kísérőlevelet: Petőfi Sándor Arany Jánosnak, Pest, 1848. márc. 21. In *AJÖM XI*. 195–196. A példány lelőhelye: OSzK Kt. Fond VII/52. Fényképmásolatát lásd Rózsafalvi 2017, 61.

Pedig a korszakban teljesen elfogadott társadalmi norma volt, hogy az özvegyen maradt asszonyok számára éppen egy újabb házasság megkötése garantálta az előző házasságból született gyermekek felnövekedésének a kereteit (mai fogalommal: a mozaikcsalád létrejötte volt a házastárs halálának a természetes következménye). (Az újrահázasodás okairól és egykorú megítéléséről: Szilágyi 2007.) Az árvaság létének ehhez a sajátos (és a Szendrey Júlia-házasság recens megítélésének a kontextusában eléggé társtalan) lélektani alaphelyzetéhez Arany pedig fölhasználhatott egy folklórszüzsét, amelyet akár gyermekkori örökségként is ismerhetett. Hiszen ennek a félbehagyott balladának folklórelőzménye is van, ahogyan ezt a legutóbb Olosz Katalintól közzétett, XX. század eleji, nagyszalontai folklórgyűjtés igazolja. A *Három árva* című népballada hét különböző változata azt mutatja, hogy ez ismert ballada volt Nagyszalontán (Olosz 2018. A kötetről lásd még recenziómat: Szilágyi 2018a).

Az *özvegy ember árvái* nemcsak arról tanúskodik, hogy Arany ismerte ezt, a három árváról szóló népballadát, de arról is, hogy ismerte és felhasználta verses meséje indító motívumaként a nemzetközi és a magyar szakirodalomban egyaránt 480-as típusszámú tündérmesét, mely *A szorgalmas lány és a lusta lány* típuscímen van számontartva (ATU 480) (Kovács 1969, 196–197). A mesének egy változatát Gulyás Judit és Domokos Mariann megtalálta az Arany család mesejegyzései között is, részben Arany Julianna gyermekkori kézírásában. A mesét Arany László nem vette fel gyűjteményébe, alighanem azért, mert – Arany László hevenyészett bejegyzése szerint – Merényi László korábban közölte már ennek a mesetípusnak egy változatát, s a korszak folklórfelfogása az új, minél teljesebbnek tűnő mesetípusok kiadását tartotta elsőrendű feladatnak, s nem a változatok gyarapítását. Emiatt a mese csak 1982-ben jelent meg először nyomtatásban, Kovács Ágnes közlésében (Kovács 1982, 518–522). Gulyás Judit és Domokos Mariann jelzik a mesegyűjtemény kritikai kiadásában, a 37. számú mese jegyzetében, hogy „Arany János *Az özvegy ember árvái* című, 1850 körül keletkezett mesetöredékének cselekménye hasonlóan indul, mint e típus szüzséje”, s utána utalnak motívikus párhuzamként a *Három árva* című népballadatípusra (Domokos–Gulyás [kiad.] 2018, 644–645); valóban, a vért fakasztó goromba fésülés motívuma egyértelműen a *Három árva* népballadára utal, amely a XX. század elején is ismert volt a szalontaiak körében. De ismert volt a mese is: a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* 14. kötetében, a nagyszalontai anyagban megtalálható egy változata az említett mesének (*A rosszlelkű anya és lány bűnhődése*), amelyet 1915-ben Kornya Sándor gyűjtött (MNGY XIV. 193–196). Ezért aztán nem is csodálható, hogy a címmel nem rendelkező töredéket első kiadója, Arany László *Népmese töredék* címmel közölte (Arany 2019, 929). (Ennek a bekezdésnek a folklorisztikai adatait Olosz Katalin volt szíves megosztani velem. Segítségét köszönöm.)

Ezeknek a szövegeknek az ismeretében jól megragadható Arany szövegalkotási módszerének egyik aspektusa is. Az *özvegy ember árvái* töredéke ugyanis azt mutatja, hogy Arany kísérletet sem tett a népballada formájának az imitálására, inkább a tőle a verses mesefeldolgozásokból ismert, részletezőbb epikus elbeszélés megvalósítására törekedett; az a műve viszont, amely formailag, retorikai felépítésében erős rokonságban látszik lenni ezekkel a szövegekkel, az az *Árva fiú*, amely viszont tartalmilag csak lazábban kötődik a népballada szüzséjéhez. Ez a szöveg belekerült a *Kisebb költeményekbe* (Arany 2017, 318), de a dokumentálható recepció tanúsága szerint senki nem olvasta Szendrey Júlia-ellenes versként (vö. Hász-Fehér 2012, 165–168), annak ellenére sem, hogy Arany kötet szerkesztése igencsak árulkodó: a költemény közvetlenül a Petőfi emléket felidéző *Emlények* után következik. Ebben akár szerepet játszhatott a folklórelőzmény felismerhetősége is. Arany éppen nem a népköltészeti szöveg minél pontosabb imitálását próbálta meg ebben az esetben sem, hanem rögtön elmozdította a készen kapott verses szöveget egy másik művészi szerkezet kialakítása érdekében. Alighanem egyébként egy ilyen, az orális tradícióból ismerős szüzsé sokat segíthetett az erős morális elítélést tartalmazó ballada megfogalmazásában.

A *honvéd özvegye* esetében más a helyzet: itt nincs szó kölcsönzött vagy a tradícióból már ismerős szüzsé felhasználásáról. A vers legerőteljesebb morális minősítése itt egy intertextuális utalás keretében valósul meg. A vers mottója ugyanis Shakespeare *Hamlet*jéből származik, amely magyar fordításban olvasható a szöveg élén. Ekkor Arany még nem fordította le az egész drámát, tehát külön erre a célra készíthette el a vonatkozó részlet átültetését, s az itt található változat el is tér későbbi fordításának nyelvi megoldásaitól. (Arról, hogy *A honvéd özvegye* a *Hamlet*-fordítás intertextusa: Ruttkay 2015, 19.) A mottó nem adja meg a szöveghelyet pontosan, sőt, még Shakespeare nevét sem tartalmazza, csak annyi olvasható itt: Hamlet. Ebben az esetben pedig ez nem csupán a dráma címét jelentheti, hanem a megszólaló kilétét is felfedi, hiszen a részlet az első felvonás második színéből, Hamlet monológjából származik. Egy árván maradt fiú minősíti elkeseredetten a túl korán újra férjhez ment anyját – azaz az alapszituáció éppen az, amelyet a két másik, idevonható Arany-vers kapcsán már rögzítettem. A mottó és a versszöveg egymásra vonatkozása persze nem egyértelmű (ahogyan ez egyébként a mottók esetében gyakran előfordul), ám a shakespeare-i szavak ráértése a versbéli szituációra akár morális megbélyegzőként is érthető. Önmagában is figyelmet érdemel a magyarul idézés gesztusa: máskor Arany nyugodtan megtette azt, hogy angolul idézett egy mottót. Elegendő első nagyepikai művére, *Az elveszett alkotmányra* gondolnunk, ahol is a szöveg élén Byron *Werner* című tragédiájának egyik részlete szerepel angolul. Arany itt nem adja meg a szöveget mondó darabbéli szereplő nevét, csak a mű

címét, a felvonás és a jelenet számát rögzíti. Az, hogy *A honvéd özvegye* esetében nem így tett, alighanem azzal függött össze, hogy így mindenki számára érthetővé akarta tenni a shakespeare-i szövegnek a szituációra vonatkozását.⁷ A Byron-mottót ugyanis csak az érthette, aki nemcsak angolul tudott, hanem a dráma szövegét és az idézett szavak szövegkörnyezetét is ismerte. *A honvéd özvegye* kapcsán azonban nem így működik a szöveg hatásmechanizmusa. Az olvasó rögtön Hamlet darabbeli pozíciójával tudja azonosítani az idézetet, s ezt értheti rá az epikus szöveg kiinduló helyzetére, az újra férjhez menő özvegy példázatára. Az azonosíthatóságot pedig az erősíti, hogy a vers még két további szövegközi utalással is él. A „Ha eltiport testemen át / Diadalra száguldanának / A harci fújó paripák” sorok egyértelműen Petőfi *Egy gondolat bánt engemet* című versére alludálnak; a „szép özvegy” szintagma pedig a *Hölgyfutár* azon cikkeinek a szóhasználatát idézi meg, amelyekben hírt adtak Szendrey Júlia második házasságáról. A *Hölgyfutár* 1850. augusztus 6-i számában ugyanis a következő, neveket és konkrétumot nem tartalmazó, szinte rejtjelezett tudósítás (vagy inkább kommentár) jelent meg: „Egy barátunk szép özvegye nem rég második házasságra lépve egy élő barátunkkal, azon tanakodtunk, hogy a menyasszony tartasuk é boldogabbnak, vagy a vőlegényt? E habozás közt végre azon határozathoz jutánk, hogy alkalmasint legboldogabbnak tarthatjuk barátunkat; ámde nem az élő, hanem az elhunytat.”⁸ Ennek a cikknek a folytatásaként jelent meg két nappal később egy másik szerkesztői reflexió, amely arra hivatkozott, hogy név nélkül egy női levelező kifogásolta az elhunyt személyre tett célzást, s magára vette a cikk utalását – ám a szerkesztő ezt elhárította, mondván, ők egészen más esetre gondoltak.⁹ Hangsúlyozandó, hogy ebben a második cikkben sem szerepelt sehol egyetlen név sem, így az egész sajtóhíradás megmaradt a bennfentes, kívülállók számára teljesen érthetetlen célozgatás szintjén. Arany versének az intertextuális összefüggése ezzel a cikkel voltaképpen ezt az eljárást folytatja és mélyíti el. Ez a mozzanat azonban azt a feltevést is megengedi, hogy maga Arany is ilyen módon, a sajtó ezen híradásából értesülhetett az eseményről, s nem volt egyéb hírforrása, legalábbis előzetesen (például nyilván nem az történt, hogy Szendrey Júlia őt mint keresztkomáját beavatta volna a tervébe). S ha így volt, s ez az intertextuális utalás a keletkezéstörténet oldaláról is értelmezhető, akkor ez is lehetett a lélektani alapja a vers igencsak kemény és egyáltalán nem megértőnek mutakozó beállításához.

⁷ Alighanem jelentősége van az idézet kiválasztásában annak, hogy ez Byron egyetlen magyar vonatkozást tartalmazó műve, s az idézett szavak a darab egyetlen magyar szereplőjének, Gabornak a monológjából származnak: Szörényi 1989, 164. Az idézet eredeti szövegkörnyezetét lásd Byron 1966, 378.

⁸ *Hölgyfutár* 1. (32): 127. (1850. aug. 6.).

⁹ *Hölgyfutár* 1. (34): 135. (1850. aug. 8.).

Külön kérdés lehet, hogy ezek a szövegek milyen módon válhattak ismertté. Láttuk, az *Árva fiú* benne volt a *Kisebb költeményekben*, de aligha olvasták Szendrey Júliára vonatkozó versként, *Az özvegy ember árvái* töredék maradt, csak Arany halála után publikálták. Sajátos helyzetben van viszont *A honvéd özvegye*. Mert ugyan Arany ezt sem publikálta életében, eredeti kézírata pedig, amelyen – Voinovich szerint – rajta volt a keletkezési dátum („Aug. 1850.”), elveszett, alighanem az Arany-hagyaték 1945-ös pusztulásakor. Először 1882-ben jelent meg a *Pesti Napló* azon számában, amely Arany temetéséről is hírt adott, ám van arra egy-két utalás, hogy már korábban bekerülhetett a kézíratos nyilvánosságba. Arany egyik nagykőrösi diákja, Bessenyei Ferenc például utólag úgy emlékezett, hogy ez a vers is azok közé a versek közé tartozott, amelyeket kéziratban olvastak a diákok az 1850-es években (Kerényi 2003, 95). Az első közlést pedig maga a szerkesztő így kommentálta 1882-ben:

De azért a megragadó szép vers nagyon elterjedt még az ötvenes évek folyamán, a nagykőrösi hölgyek a saját élvezetökre sok példányban leírták s így kéziratban országszerte elterjedt és népszerűvé vált. Több helyen szavalták is a költeményt, sőt, ha jól emlékezünk, valaki a hatvanas években, midőn Arany János a Koszorút szerkesztette, közlés végett neki is beküldötte azt, mint egy „ismeretlen” költő szép művét, mire szerkesztői üzenetben az a válasz érkezett, hogy a költemény szerzője „talán még sem egészen ismeretlen”.

A szerkesztő szerint a vers szövegét „egyike azon lelkes hölgyeknek, kik azt még Nagykőrösön másolták le, volt szíves hozzánk beküldeni”¹⁰. Ezek az elgondolkodtató utalások azonban még nélkülözik a megerősítést: mind ez ideig egyetlen olyan kézíratos másolat felbukkanásáról sem tudunk, amely *A honvéd özvegye* szövegét tartalmazná. Miközben más Arany-versek esetében (pl. a *Rákócziné* kapcsán) már ismerünk ilyen kópiákat. (Erre éppen Kerényi Ferenc idézett példát: Kerényi 2003, 94–95.) Persze a *Rákócziné* megjelent nyomtatásban 1848-ban, így nem meglepő, hogy a szöveget másolhatták. *A honvéd özvegye* esetében az a bökkenő, hogy éppen azt nem látjuk tisztán, hogyan került be ez a kiadatlan szöveg a kézíratos másolás folyamatába. Van ugyan nyilvánvalóan egy olyan pont, amikor a szöveg kikerült a szerzője kezéből, s mások megismerhették, esetleg másolhatták: az, amikor Arany elküldte Szilágyi Sándornak. Ne feledjük, arról

¹⁰ *Pesti Napló* 33 (294): (1882. okt. 25.), [1.]. Vö. még *AJÓM* I. 437. Voinovich itt tévesen adja meg a megjelenés idejét, s a szerkesztői kommentárt is pontatlanul idézi. A szöveghely egyébként azt sejteti, hogy a szerkesztő emlékezett egy, Aranytól származó, szerkesztőségi közleményre; nekem nem sikerült a *Koszorú*-ban egyetlen olyan, nyomtatott szerkesztői üzenetet sem találnom, amely megfelelne az itteni leírásnak. Alighanem egy folklorizálódott anekdotikus történetről van szó, s nem tényközlésről.

sincs adatunk, hogy Szilágyi visszaküldte volna Aranynek a hozzá eljuttatott autográfot (ettől persze visszaküldhette). Csak hát a vers 1882-es publikálása-kor egyértelműen a „nagykőrösi hölgyek”-re utalt a szerkesztő, szerinte tőlük indult ki a másolás gesztusa, s a közléshez szükséges kéziratot is közülük juttatta el valaki a szerkesztőségbe (tehát nem a családtól származott a közölt szöveg). Ez a verzió ugyan összhangban van a főntebb közölt visszaemlékezéssel, hogy ugyanis éppen Nagykőrösön, Arany gimnáziumi tanítványainál mutatható ki a szöveg ismerete, ám egyáltalán nem magától értetődő, hogy miként került ki Aranytól a kézirat. Rá ugyanis nem volt jellemző a kéziratosságának mint terjesztési formának a fölhasználása, legalábbis más példát nem ismerünk erre. S hát ez a példa sem igazán, minden részletében meggyőző. Hiszen akárhogy is: *A honvéd özvegye* egykorú ismertsége legföljebb csupán plauzibilis hipotézis, de ennél egyelőre nem több. A megerősítő párhuzam az lehetne, hogy például Vörösmarty egykorúan szintén publikálatlan Görgei-ellenes verse esetében jól dokumentálható a kéziratosságból való terjedés (Szilágyi 2016, 425–427). A különbség persze az, hogy itt egyrészt a kéziratot nem a szerző őrizte meg, hanem másoknál volt, akik másolhatták és másoltathatták, másrészt pedig több kéziratossági variáns bizonyíthatóan fel is bukkant már az eddigiekben. *A honvéd özvegye* esetében azonban ilyen egyet sem ismerünk. S ilyenformán persze arra is aligha lehet következtetéseket építeni, hogy Arany szövege befolyásolhatta-e egyáltalán Szendrey Júlia egykorú megítélését.

A *Perényi* című töredék, amely szintén nem datálható, s amelynek a kézírata sem áll már rendelkezésünkre, alighanem egy elbeszélő költemény kísérlete volt. (Arany egyébként írt egy drámát is *Perényiek* címmel, amelyet sógorára bízott Szalontáról való elköltözése előtt, ám Ercsey megsemmisítette a kéziratot, anélkül, hogy arról bármit följegyzett volna, így erről a műről semmi közelebbit nem tudunk.) Tártyörténetileg elég jól megragadható, mi ragadhatta meg Aranyt a Perényi család történetéből táplálkozó szüzsében: Kölcsey Ferenc 1826-os, töredékben maradt drámakísérlete ugyanis jól feltárhatóan foglalta össze a feltároló poétikai lehetőségeket (a művet Kölcsey 1840-es összkiadásában publikálták először, tehát akár Arany is ismerhette). (Minderről bővebben: Szilágyi 2007a.) Ehhez az előzményhez mérten az is jól felmérhető, hogy Aranyt alapvetően a férj halála után megtartott hűség problémája izgatta (ez némileg eltér Kölcsey töredékének kikövetkeztethető irányától). Arany művének elkészült részeiben mintha az a dilemma kapná a legnagyobb hangsúlyt, hogy a feleség – férje halála után – hozzámehet-e régi kedveséhez, akit korábban halottnak hitt. A szituáció lélektanilag más, mint az eddig elemzett három Arany-szöveg esetében (itt nincs szó árván maradt gyermekről vagy gyermekekről), de jól felismerhetően

egy olyan aspektus jelenik meg itt, mint a Szendrey Júliával kapcsolatba hozható többi szöveg esetében: uralható-e a szenvedély, lehetséges-e az ész kontrollja alá szorítani a szerelem elemi tapasztalatát (vö. Szilágyi 2017, 139–142). Ez a felfogás áttételesen szintén összefügg Szendrey Júlia megítélésével: hiszen olyan toposzról van szó, amely a Petőfivel való találkozás utáni, nyilvánossá tett naplójegyzetek egyik vezérelve, s ilyenformán a megjelenített identitás egyik fontos eleme (a Petőfivel való megismerkedés s a vele való szerelem ilyen természetű emócióként mutatkozott meg a nyilvánosságban) (Gyimesi 2014; T. Szabó 2008). S hogy ez a megítélés, amely minden egyéb, konkrét döntési helyzettől és körülménytől eltekintett, mennyire szívósan hozzátapadt Szendrey Júliához (mondhatni, mennyire sikeresnek bizonyult ez az imázsteremtés), azt Arany Juliannának a Rozvány Erzsébethez intézett, 1861-es levele érzékeltetheti:

Horváth Árpádnénak átadom az üdvözetét ha beszélek vele. Ez ugyan nagyon ritkán történik. Igen messze lakunk egymáshoz, s följövetelünk óta az én betegségem s a téli napok kellemetlensége is igen sokban akadályozott. Édes jó Betta néni lelkem, hej, beh furcsa hírek járnak ő róla ismerős *biztos* körökben! Bizony leirni sem merem; ha érne bennünket az az öröm, hogy megláthatnánk itt nálunk, majd beszélénk sokat: Most a férjétől is válni akar. Alig hiszem, hogy érdemes volna arra a szeretetre a mivel édes Betta néni ujabban megajándékozta (Arany Juliska Rozvány Erzsébetnek, Pest, 1861. márc. 10.; Sáfrán 1960, 91. Kiemelés az eredetiben).

Arany János lánya nem volt teljesen elutasító Szendrey Júliával, Rozvány Erzsébet pedig kifejezetten rokonszenvezett vele, azt is mondhatnánk, ő maradt meg Szendrey Júlia egyedüli kapcsolatának a dokumentálható szalontai ismeret-ségek közül. Ám ezek a szavak éppen abban az összefüggésben válnak értelmezhetővé, amely Szendrey Júlia minden cselekedetét a kontroll nélküli szenvedély kárhozatos hatásának tulajdonítja, s ezen a ponton immár a második – egyébként nyilván korántsem ideálisnak felfogott vagy pártfogolt – házasság megromlását is ezzel véli magyarázhatónak és kárhoytatandónak. Azaz kizárólag Szendrey Júlia jellemhibájának tekinti.

S ugyan ezek Arany Julianna szavai, akiről persze nem tudjuk, mennyire ismerte Szendrey Júlia döntésének a háttérét, de aligha volt beavatva a részletekbe. Egyáltalán nem lehetetlen, hogy ezen a ponton ő is csak azt mondta, amit a család, s ezen belül Arany János gondolt.

Persze ez csak feltételezés.

Kiadások

- AJÖM I. – *Arany János: Kisebbségi költemények*. S. a. r. Voinovich Géza. Budapest: Akadémiai, 1951 (Arany János Összes Művei I. kötet).
- AJÖM VI. – *Arany János: Zsengék – Töredékek – Rögtönzések*. S. a. r. Voinovich Géza. Budapest: Akadémiai, 1952 (Arany János Összes Művei VI. kötet).
- AJÖM XV. – *Arany János levelezése (1828–1851)*. S. a. r. Sáfrán Györgyi–Bisztray Gyula–Sándor István. Budapest: Akadémiai, 1975 (Arany János Összes Művei XV. kötet).
- AJÖM XVIII. – *Arany János levelezése (1862–1865)*. S. a. r. Új Imre Attila. Az idegen nyelvű szövegrészeket fordította és magyarázta Bartók István–Bódyné Márkus Rozália–Glant Tibor–Korompay H. János–Szörényi László. Budapest: Universitas–MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézet, 2014 (Arany János Összes Művei XVIII. kötet).
- AJÖM XIX. – *Arany János levelezése (1866–1882)*. S. a. r. Korompay H. János–Bódyné Márkus Rozália–Hites Sándor–Lengyel Réka. Budapest: Universitas–MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézet, 2015 (Arany János Összes Művei XIX. kötet).
- Arany 2017. – *Arany János kisebb költeményei*. S. a. r. és a kísérőtanulmányt írta Szilágyi Márton. Budapest: Helikon.
- Arany 2019. – *Arany János: Elbeszélő költemények*. S. a. r. Török Zsuzsa. Budapest: MTA Bölcsészettudományi Központ Irodalomtudományi Intézet (Arany János Munkái).

Irodalom

- Byron, John. 1966. *The Works of Lord Byron*. Poetry. Vol. V. Edited by Ernest Hartley Coleridge, M. A. New York: Octagon Books. Inc.
- Domokos Mariann–Gulyás Judit szerk. 2018. *Az Arany család mesegyűjteménye: Az Arany család kéziratos mese- és találgatásgyűjteményének, valamint Arany László Eredeti népmesék című művének szinoptikus kritikai kiadása*. Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont–Universitas–MTA Könyvtár és Információs Központ.
- Gulyás Judit. 2010. „Mert ha írunk népdalt, mért ne népmesét?": *A népmese az 1840-es évek irodalmában*. Budapest: Akadémiai (Néprajzi tanulmányok).
- Gyimesi Emese. 2014. „Iparlovagok” Szendrey Júlia életműve körül. Szendrey Júlia 1847-es naplópublikációinak kontextusai. In *Ki vagyok én? Nem mondom meg: Tanulmányok Petőfiről*, szerk. Szilágyi Márton. 103–121. Budapest: Petőfi Irodalmi Múzeum.
- Gyimesi Emese. 2018. Szendrey Júlia és Arany János kapcsolata. In „Összel”: *Arany János és a hagyomány*, szerk. Szilágyi Márton. 129–152. Budapest: Universitas.
- Hász-Fehér Katalin. 2010. Arany János költészetének dialogikus jellege. In *Tanulmányok* (43): 41–61.
- Hász-Fehér Katalin. 2012. Szövegihletek Arany költeményeiben. In *Médiумok, történetek, használatok: Ünnepi tanulmánykötet a 60 éves Szajbély Mihály tiszteletére*, szerk. Pusztai Bertalan. 156–178. Szeged: Szegedi Tudományegyetem Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék.

- Imre László. 1996. *Műfajok létformája a XIX. századi epikánkban*. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó (Csokonai Könyvtár 9.).
- Kerényi Ferenc. 2003. Arany János-kéziratok, tanítványa hagyatékában. *ItK* 107 (1): 91–95.
- Kovács Ágnes. 1969. A XX. században rögzített magyar népmeseszövegek XIX. századi nyomtatott forrásai. In *Népi kultúra – népi társadalom: A Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutató Csoportjának évkönyve II–III.*, főszerk. Ortutay Gyula, szerk. Diószegi Vilmos. 177–214. Budapest: Akadémiai.
- Kovács Ágnes. 1982. Arany Juliska és Arany László meséi. In *Arany János tanulmányok*, szerk. Novák László. 495–530. Nagykőrös (Nagykőrösi Arany János Múzeum Közleményei II.).
- MNGY XIV. – *Nagyszalontai gyűjtés*. Gyűjtötte a Folklore Fellows Magyar Osztályának nagyszalontai gyűjtő szövetsége, Kodály Zoltán közreműködésével, szerk. Szendrey Zsigmond. Kiadja a Kisfaludy Társaság. Budapest: Athenaeum, 1924 (Magyar Népköltési Gyűjtemény XIV.).
- Olosz Katalin. 2018. *Nagyszalontai népballadák és epikus énekek 1912–1919*. A Folklore Fellows magyar osztálya nagyszalontai gyűjtőszövetségének hagyatékából összegyűjtötte, szerk., bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közzéteszi Olosz Katalin. Kolozsvár: Kriza János Társaság.
- Rózsafalvi Zsuzsanna. 2017. „*Más csak levelenként kapja a borostyánt...*”: *Kincsek, kultusz, hatástörténet*, szerk. Dr. Rózsafalvi Zsuzsanna. Budapest: Országos Széchényi Könyvtár.
- Ruttkay Veronika. 2015. Előszó – Hamlet emlékezete. In „*Eszedbe jussak*”: *Tanulmányok Arany János Hamlet-fordításáról*, szerk. Paraizs Júlia. 7–34. Budapest: reciti (Hagyományfrissítés 3.).
- Sáfrán Györgyi. 1960. *Arany János és Rozvány Erzsébet*. Budapest (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának kiadványai 19.).
- Szilágyi Márton. 2007. Petőfi Zoltán konfliktusos élete és halála. In *Határpontok*. 119–132. Budapest: Ráció.
- Szilágyi Márton. 2007a. Kölcsey, a drámaíró. In *Határpontok*. 183–195. Budapest: Ráció.
- Szilágyi Márton. 2016. A bűnbakképzés mechanizmusa a 19. századi irodalomban. Görgei Artúr megítélései az 1860-as évekig. *It* 97 (4): 421–430.
- Szilágyi Márton. 2017. „*Mi vagyok én?*”: *Arany János költészete*. Budapest: Kalligram.
- Szilágyi Márton. 2018. Arany János kötet szerkesztési gyakorlata és a *Kisebb költemények* (1856). *Erdélyi Múzeum*, 80. kötet. 3. füzet. 1–12.
- Szilágyi Márton. 2018a. Nagyszalontai balladák és epikus énekek 1912–1919. *ItK* 122 (6): 817–822.
- Szörényi László. 1989. Epika és líra Arany életművében. In „*Multaddal valamit kezdeni*”: *Tanulmányok*. 164–207. Budapest: Magvető (JAK füzetek 45.).
- T. Szabó Levente. 2008. Az intimitás poétikája és környezetei a *Szeptember végénben*. In *A tér képei: Tér, irodalom, társadalom*. 339–374. Kolozsvár: Komp-press–Korunk (Ariadné könyvek).

Marton SILAĐI

JANOŠ ARANJ I JULIJA SENDREI

Tekstualni tragovi u Aranjevom opusu o drugom braku Julije Sendrei

Cilj rada je da otkrije tekstualne tragove u Aranjevoj poeziji o pesnikovom mišljenju o drugom braku Julije Sendrei. Smatramo da ovdje ne treba uzeti u obzir samo pesmu *A honvéd özvegye* (Vojnikova udovica) već i druge tekstove (*Árva fiú* [Siroče]; *Az özvegy ember árvái* [Udovčeva siročad]; *Perényi* [*Perenji*]). Analiza ovih pesama i mesto koje one zauzimaju u Aranjevom opusu (objavljene ili ostale kao fragmenti) svakako mogu pomoći u opisivanju pesnikovog mišljenja – što se usled nedostatka izvora teško može rekonstruisati.

Ključne reči: Janoš Aranj, Julija Sendrei, Šandor Petefi, folklor Nadsalonte, mađarska lirika 19. veka

Márton SZILÁGYI

JÁNOS ARANY AND JÚLIA SZENDREY

Textual Traces in Arany's Oeuvre on Júlia Szendrey's Second Marriage

The study attempts to discover the textual traces in Arany's oeuvre of the poet's opinions on Júlia Szendrey's second marriage. Accordingly, not only the poem *A honvéd özvegye* (The soldier's widow) should be taken into account for this purpose but certain other texts as well (*Árva fiú* [Orphan boy]; *Az özvegy ember árvái* [Widower's orphans]; *Perényi*). The analysis of these texts and their status held in his work (whether published in full or left in fragment) can assist to describe Arany's opinion after all – which due to lack of other sources is made difficult to reconstruct.

Keywords: János Arany, Júlia Szendrey, Sándor Petőfi, folklore of Nagyszalonta, 19th century Hungarian lyric poetry